



COLLECTIVE MEMORY AND SOCIAL IMAGE OF HISTORY

Kodirjon Mahkamov

PhD, Acting Professor

Namangan State University

e-mail: maxkamov_82@mail.ru

Namangan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: memory, social, history, J. Mead, image, community, value, narrative, mystery, social memory.

Received: 19.12.25

Accepted: 20.12.25

Published: 21.12.25

Abstract: The article examines the formation of national history in collective memory, the means of its formation, the social influence of historical processes on the life of society. At the same time, in the process of understanding history and knowledge of facts, scientific and practical problems of history, everyday life of society, the manifestation of collective memory, the social image of history, the formation of a social ideal, national specific values, traditional rituals of various social groups in their own way. Development of collective egocentric characteristics are revealed as a result of the impact on the consciousness of community members, which causes an assessment of the past and the formation of social imagination. The role and significance of national social memory in modern global society, the disclosure of its social, socio-philosophical, cultural, educational and political functions is the cause of an urgent problem of our time, leading world communities and some non-political forces have their own views, high In addition to hegemony, conspiracy theories have been identified the problem of creating false historical remedies between peoples and nations and thus preventing the destruction of the existing social order in society.

JAMOAVIY XOTIRA VA TARIXNING IJTIMOIV TASVIRI

Qodirjon Mahkamov

PhD, v.b.professor
Namangan davlat universiteti
e-mail: maxkamov_82@mail.ru
Namangan, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: xotira, ijtimoiy, tarix, Dj.Mid, tasvir, jamoa, qadriyat, rivoyat, asotir, ijtimoiy xotira.

Annotatsiya: Maqolada milliy tarixning jamoaviy xotirada shakllanishi, uni shakllantirish vositalari hamda tarixiy jarayonlarning jamiyat hayotiga ijtimoiy ta'siri haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga, tarixni anglash va faktni bilish jarayonida tarixning ilmiy-amaliy vazifalari, jamiyat kundalik turmush tarzini jamoaviy xotiraning namoyon bo'lishi, tarixning ijtimoiy tasviri, turli ijtimoiy guruhlar tomonidan o'z tarixini o'zlaricha tasavvur etishlari bo'yicha shakllantirish ijtimoiy ideal, milliy o'ziga xos qadriyatlar, an'anaviy marosimlarning jamoa vakillari ongiga ta'siri orqali o'tmishni baholash va ijtimoiy tasavvurni shakllantirishni keltirib chiqarishi oqibatida jamoaviy egotsentrik xususiyatlarning rivojlanishi ochib berilgan. Milliy ijtimoiy xotiraning bugungi global jamiyatdagi o'rni va ahamiyati, uning sotsial, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy hamda siyosiy funksiyalarini ochib berish bugungi kunning dolzarb muammosi sababi, jahonning yetakchi hamjamiyatlari hamda ayrim g'ayrisiyosiy kuchlar o'zlarining qarashlari, yuqori gegomoniyasi qolaversa, fitna nazariyalari orqali xalqlar, millatlar o'rtasiga sohta tarixiy davolar solish va shu orqali jamiyatdagi mavjud ijtimoiy tartiblarni izdan chiqarishni oldii olish masalalari ochib berilgan.

КОЛЛЕКТИВНАЯ ПАМЯТЬ И СОЦИАЛЬНЫЙ ОБРАЗ ИСТОРИИ

Кодиржон Махкамов
PhD, u.o. профессора
Наманганский государственный университет
e-mail: maxkamov_82@mail.ru
Наманган, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: память, социальное, история, Дж. Мид, образ, сообщество, ценность, повествование, тайна, социальная память.

Аннотация: Аннотация: в статье рассматривается формирование национальной истории в коллективной памяти, средства ее формирования, социальное влияние исторических

процессов на жизнь общества. В то же время в процессе понимания истории и познания фактов, научных и практических задач истории, повседневной жизни общества, проявления коллективной памяти, социального образа истории, формирования социального идеала, национальные специфические ценности, традиционные обряды различных социальных групп по-своему. Развитие коллективных эгоцентрических характеристик выявляется в результате воздействия на сознание членов сообщества, что вызывает оценку прошлого и формирование социального воображение. Роль и значение национальной социальной памяти в современном глобальном обществе, раскрытие ее социальных, социально-философских, культурно-просветительских и политических функций является причиной актуальной проблемы современности, ведущие мировые сообщества и некоторые неполитические силы имеют свои взгляды, высокие. Помимо гегемонии, посредством теорий заговора выявлены проблемы создания фальшивых исторических средств правовой защиты между народами и нациями и предотвращения таким образом разрушения существующего социального порядка в обществе.

Kirish. Fanda ijtimoiylashuv degan tushuncha bor u - “inson omonidan jamiyatda hayot kechirish imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining o‘zlashtirilishi jarayoni”[1,147] deyilsa sotsiologik adabiyotlarda “Jamiyat normalari va qadriyatlarini shaxs tomonidan o‘zlashtirish jarayoni”[2,395] deya ta’riflanadi. U bir umr davom etib, ijtimoiy hayotda ma’lum rollar, fazifalarni, xatti-xarakat va turli yondashuvlarni o‘zlashtirib boradi. Amerikalik psixolog va sotsiolog olim Djordj Gerbert Mid individning ijtimoiylashuv jarayonining ontogenetik yondashuvi uch qismga: psixogenetik, simvolik va aqliy-konseptual bosqichlarga ajratib ko‘rsatgan. Irland tarixchi Gay Beyner o‘z tadqiqotlarida “ijtimoiy xotira ijtimoiy unutish tushunchasini orqali chegeralanadi”[3,5-17] deydi. Devid Riff esa jamoaviy xotira ayni paytda tirik odamlar xotirasidir degan fikr bildiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamoaviy xotiramizda tarix qanday ijtimoiylashadi degan savol tug‘uladi. U olingan tarixiy bilimlarning jamiyat ijtimoiy hayotida anglay olish va qo‘llay

olishni bildirib, bunda milliy tarixiy ta'lim alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga o'tmishda ajdodlarimiz milliy meroslarimiz bo'lmish hamda bugungi kunda xalq og'zaki ijodining boy na'munalari bo'lmish asotirlar, afsonalar, ertak va matallar, doston va rivoyatlar orqali kishilarda jamoaviy tarixiy xotirani shakllantirganlar ijtimoiy hayotda esa ular ijtimoiy xotira sifatida namoyon bo'lib turgan. Qolaversa tarixiy yilnomalar, asarlar allomalar qoldirgan ma'naviy meros jamoaviy xotiraning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan. Masalan, miloddan avvalgi 460-395 yillarda yashagan tarixchi olim Fukididning miloddan avvalgi 431-404 yillardagi Peleponnes urushlari haqidagi ("Istorii Peloponnesskoy voyny") [4,716] asari dunyodagi birinchi ilmiy tarixiy asar sifatida e'tirof etilsada undagi voqea va xodisalar kishilarga tushunarli bo'lishi uchun asotir va afsonalar asosida bayon etilgan. Bu asar o'sha davr tarixiy voqealarini ishonchli va haqqoniy tasvirlangani bilan ajralib turadi. Fukidid kitobida hayotiy voqealar tasviriga Olimp "xudo" larini aralashtirilmaydi. U voqea qatnashchilarining hikoyalariidan foydalaniladi. U, asotirlar va afsonalardan foydalangan holda tarixiy rivojlanishda iqtisodiy omillarning ta'siriga asosiy e'tiborni qaratib, jamiyat birligini ta'minlash milliy birdamlik ekanligiga urg'u beradi. "Bu vaqt davomida, albatta, odamlar tarixiy fikrlashni to'xtatmadilar, ammo ularning tarixiy tafakkuri nisbatan sodda yoki hatto ibtidoiy edi, uni hal qilish qiyin deb hisoblangan muammolarni bilmas edi, hech narsa uni o'z-o'zini bilishga undamadi. Tarixiy tafakkur rivojlanishining falsafiy yoki ilmiy tarix kabi faraziy bosqichi ham mavjud emas, bu faktlarning qonunlarini yoki sabablarini ochib beradi, yoki ularni umuman tushuntiradi, chunki tarixiy haqiqat, tarixiy shaxsning fikrlarini tarixchi ongida qayta tiklash jarayonida, tarixiy shaxsning fikrlarini qayta tiklash jarayonida, bir vaqtning o'zida tushuntiriladi. Tarixchi uchun nima bo'lganini aniqlash va nima uchun sodir bo'lganligini tushuntirish o'rtasida farq yo'q". [5,324]

Tarixiy voqealarni haqiqatga yaqin qilib tasvirlash san'ati Polibiy asarlarida ham uchraydi. U kishilar tarixiy xotirasini rivojlantirish uchun tarixni jonli tarzda yetkazish muhimligini uqtiradi. Shuning uchun ham u "Umumjahon tarixi" asarini tarixiy esdaliklar tarzida bayon etgan. "Zero tarixiy asar faqat o'tmish manzaralarini shunchaki tasvirlabgina qolmaydi, balki ajdodlarimizning hayoti orqali shu bugungi kunimizni istiqlolni qadrlashga o'rgatishi kerak." [6,475]

Sharq mamlakatlarida tarix, tarixiy jarayonlar ko'proq din va shariat asosida yortilgan bo'lib, voqea-hodisalar sababiyatini din bilan uyg'unlashtirish lozim topilgan. VIII-XI asrlarda musulmon sharqida arab, fors, turk mutafakkirlar yetishib chiqdi. Jumladan, Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ja'far-Tabariy va Ibn Xaldun kabi mutafakkirlar sharq tarixshunosligining asoslarini yaratdilar. Al-Xorazmiy o'zining "Mafotih al ulum" asarining birinchi, ya'ni "Arab ilmlari" qismiga kiritgan hamda unda islomgacha bo'lgan va islomdan keyingi davr tarixini, qisqacha Eron, Rum tarixini bayon qilganida o'z davrining an'anasiga binoan podshohlar sulolasiga alohida e'tibor bergan. "Avgust Qaysar – uni imperatorlar ichida birinchi

bo'lib, sezar, ya'ni Qaysar deb atashgan. Bu so'zning ma'nosi "kesib olingan", shunday deyishlariga sabab uni o'lgan homilador onasining qornini yorib chiqarib olganlar". [7,18]

Abu Rayhon Beruniy o'zining "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida tarixni anglash va bilish to'g'risida quyidagilarni yozadi: "Qadimgi xalqlarning hayoti, ularning urf-odatlarida ushbu xalqlar rivoyatlari va ajdodlar bilimlariga ega bo'lishning eng yaqin yo'li turli dindagi va ta'limotdagi kishilarning yozganlarini tadqiqotga asos qilib olishdir. Keyin dalil sifatida keltirilgan turli fikrlar qiyosiy tahlil qilinadi. Ammo, avvalo o'z qalbimizni haqiqatni bilishga to'siq bo'luvchi sabablardan, ya'ni o'rganib qolingani odatlar, mayllar, raqobatchilik, hokimiyat uchun kurashdan xalos qilishimiz lozim... Men taklif qilayotgan usul oson yo'l emas, aksincha, murakkab va mashaqqatli yo'l, rivoyatlar va hikoyalarda be'mani gaplar ko'pligidan maqsadga erishish mumkin emasdek tuyuladi... Biz yaqindagi rivoyatlardan uzoqroqda bo'lganiga, ma'lumrog'idan noma'lumrog'iga o'tib, imkon qadar ularni to'g'rilab, qolganini shunday qoldirishimiz lozim".[8,11-12]

Yana bir mutafakkir Ibn Xaldun o'zining "Muqaddima" asarida tarixning ikki jihatini ajratib ko'rsatadi: tarix – rivoyat, ajdodlar haqidagi xabar, tarix bu – "haqiqatni tiklash, borliqning asosi va boshini aniqlash, voqealar qanday va nima sababdan yuz bergani haqidagi chuqur bilim". [9,559] Tarix dunyoqarashi insonning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi: u ma'lum toifalarda fikr yuritadi. O'tmish zamonaviy inson faoliyatining asoslarini yaratdi. Biroq, u bevosita idrok etilmaydi. Har bir inson faoliyati kelajakka qaratilgan bo'lib, uni faqat oldindan ko'rish mumkin. Bu odamga o'z ishining ma'nosini tushunish imkonini beradi. O'tmish, hozirgi va kelajak inson ongida kesishadi.

Jamoaviy xotira tarixning ijtimoiy tasviri, turli ijtimoiy guruhlar tomonidan o'z tarixini o'zlaricha tasavvur etishlari bo'yicha shakllantirish ijtimoiy ideal, milliy o'ziga xos qadriyatlar, an'anaviy marosimlarning jamoa vakillari ongiga ta'siri orqali o'tmishni baholash va ijtimoiy tasavvurni shakllantirishni keltirib chiqarishi oqibatida jamoaviy egotsentrik xususiyatlar rivojlanadi. Jamoaviy xotirani kognitiv daraja shakllantirish odamlar o'rtasidagi o'zaro suhbatlashish natijasida ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali xotira sinxronlashadi, xotirada yuz bergan o'zgarishlar o'zaro hamkorlikni keltirib chiqarib, jamoaviy xotirada birlashish yuzaga keladi.

Sotsiolog olim Moris Xalbvaksning fikricha "agar ilgari o'tmishni saqlab qolish an'anaviy jamiyatdagi hayot tarzi tufayli "avtomatik ravishda" sodir bo'lgan bo'lsa, zamonaviylik davrida vaziyat o'zgardi. U, jamoaviy xotira, garchi u haqiqiy o'tmish haqida ishonchli tasavvur bermasa ham, ijtimoiy hodisa" [10,1064] degan xulosaga keldi. Ammo bir qator tadqiqotchilar (Jon Skott, Jeyms Vertch, Aleyda Assman, Jak Le Goff) jamoaviy xotira tushunchasini ijtimoiy xotira bilan birga qo'llash lozim, sababi, ushbu tushuncha aynan qaysi jamoani nazarda tutishini aniqlash qiyin degan xulosaga kelganlar. Ularning fikricha, kishilar o'z o'tmishlarini shakllantirishda o'ziga xos

xususiyatlar orqali muhim rol o'ynaydi deb hisoblashadi. Moris Xalbvaks xotiraning jamoaviy xususiyati ularning o'z o'tmishiga guruhli tarzda qarashlaridir deydi.

Tarixni yangicha talqin qilish konsepsiyasi xalqning o'z o'tmishini o'rganishga bo'lgan qiziqishi ob'ektiv tarzda ortgan bir davrga to'g'ri keldi. Jamiyat o'tish davrini boshdan kechirayotgan bir pallada tarixiy ongini va tarixiy xotirani tiklash jarayonlari juda jadal va ziddiyatli kechadi. Tarixan qisqa davrda tarix qayta yozildi. "O'zbek olimlarining kuch-g'ayratlari bilan tariximizning ko'pdan-ko'p g'oyat muhim sahifalari, eng avvalo, temuriylar davri, XIX asr oxiri - XX asr boshlari tarixi yangidan kashf etildi". Tarixni qaytadan yozish, tarixiy haqiqatni tiklash milliy g'oyani rivojlanishida konseptual asos rolini o'ynadi. Zero milliy ijtimoiy xotira yoshlarda mustaqil dunyoqarashni shakllantirishga ta'siri beqiyos.

Xalqimizning sovetlargacha bo'lgan tarixi faqat qora bo'yoqlarda bitilgan, salbiy jihatlar bo'rttirib ko'rsatilgan edi. Turli millat va elatlardan yetishib chiqqan mutafakkirlar hukmron mafkura talablariga mos tushsa darsliklarga kiritilgan. Masalan, "O'zbekiston SSR tarixidan hikoyalar" kitobida Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi qomusiy olimlar haqida qisqagina ma'lumot berilgan esa-da, lekin Imom Buxoriy, Iso at-Termiziy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Zamaxshariy kabi yuzlab buyuk muhaddislar, ulamo to'g'risida lom-mim deyilmagan. Shu bilan birga milliy ozodlik xarakati namoyondalari deylik Maxmud Tarobiy, Temur Malik, Po'latxon, Istiqlolchilar (ularni sovet tarixchilari bosmachilar deb atashgan), jadid allomalari va boshqa millat qaxramonlarni umuman xalqqa tanishtirilmas ular o'rniga sovet xokimiyatini o'rnatilishida jonbozlik ko'rsatgan kishilar ko'klarga ko'tarildilar. F. Dzerjinskiy, Kirov, Budyoniy, Frunze, Chapaev kabi kishilar tarixi chuqur o'rgatilar, joylarga nomlari berilar edi. Aslida "Tarix-bu hech kimga va hech qanday mafkuraga sig'inishni yoqtirmaydigan o'tmishdir. Mafkura tarix faniga aralashmasligi va u mafkuradan holi bo'lishi kerak. Tarix bu faqat haqiqatga bo'ysunadi va u hech kimning hizmatini qilmaydi ham". Respublikamizning Farg'ona vodiysi viloyatlari, Surxondaryo, Toshkent (Olmaliq shahri) hamda Xorazm viloyatlarining tasodifiy tanlov asosida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot davomida respondentlardan "Tarix" so'zini qanday tushunishi haqidagi so'rov anketaga unda ishtirok etgan 1198 ta respondentning 76,1 % i "O'tmishda bo'lib o'tgan voqe-hodisalarni" tushunishi bildirgan.

Natijalar va muhokama. Tariximizning 1917-1991 yillari tom ma'noda sovetlar uchun yaratilgan va ular uchun yozilgan, ammo butun xalqqa majburan tiqishtirib o'qitilgan tarix bo'ldi. U davrda milliy tarixdan ko'ra bolsheviklar partiyasining hokimiyat uchun kurashi, 1917 yil inqilobi va undan keyingi davr keng yoritilar edi. Xalqimizning sovetlargacha bo'lgan tarixi faqat qora bo'yoqlarda bitilgan, salbiy jihatlari bo'rttirib ko'rsatilgan edi. Biz buning sabab-mohiyatini Chor Rossiyasining O'rta Osiyodagi istilochilik harakati boshlanishidan oldingi asrlardan qidirmog'imiz lozim. Bir qator tadqiqotchilarga ko'ra, milliy yakdillik bo'lmagan joyda birdamlik

bo'lmaydi, katta xalqlar tomonidan kichik xalqlarga nisbatan zo'rvonlik harakatlari yuzaga keladi. Agar xalq birlashsa, jipslashsagina o'z taqdirining egasi bo'la oladi. O'tmishning bu kabi "achchiq saboqlari" to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatadi.

"Tarixiy voqealarni o'rganishda to'g'ri ilmiy-nazariy, metodologik asoslarga tayanish uning mazmun-mohiyatini to'liqroq o'zlashtirishga yordam beradi. Sobiq Ittifoq davrida tarixiy tadqiqotlarni olib borish, o'rganish va o'qitish jarayonlari Marksizm-Leninizm metodologiyasiga to'liq bo'ysundirilgan edi. Har qanday tarixiy voqelik sinfiylik, partiyaviylik nuqtai nazarlaridan yondashilgan. Tarixiy voqea-hodisalar kambag'allarni va yo'qsillarni himoya qilgani tarzda, ularning manfaatlariga muvofiq holda yoritildi". "O'zbek xalqining milliy madaniy qadriyatlari, boy ma'naviy merosi, uning qadimiy ezgu an'ana va urf-odatlarini unutildi. Islom dini, uning qadriyatlari oyoqosti qilindi, o'zbek tili ikkinchi darajali tilga, rus tili esa davlat va asosiy muomila tiliga aylantirildi."

Ajdodlari yaratgan tarixiy madaniy meros bilan tanishar ekan shaxsda jamoaviylikka mansublik xissi vujudga keladi. Bu tarix mening tarixim degan tuyg'u shakllanadi. Bu uning ko'z o'ngida o'tmishni bor bo'yi bilan tasavvur etishga, voqealar va jarayonni to'g'ri idrok etishiga yordam beradi. "Tarixiy madaniy meros o'zida juda katta axborotni olib yuradi. Bu axborot inson tafakkurida tushunchalar yordamida shakllanib tarixiy tafakkurga aylanadi". Tarixni o'rganishga nisbatan qarashlar va g'oyalar yoshlar tomonidan tarixiy xaqiqatni faqatgina bilimlarni o'zlashtirish orqali emas, balki, amalda yoshlarning tarixdan olgan bilimlari ularning shaxsiy hayotlarida amaliy ahamiyat kasb etishi lozimligini atroflicha ko'rsatib berishdan iborat edi.

Kishilar milliy ijtimoiy xotirasini rivojlantirish, ularda tarixiy faktlar tanlash va talqin qilish, ijtimoiy holatga yo'naltirish solnomalar, biografik va avtobiografik asarlar, geneologik asarlar orqali samarali amalga oshirilgan. Bu borada Qadimgi Xitoy tarixida solnomalar alohida o'rin tutgan. Masalan, "Lu podsholigida tuzilgan "Chunshu" solnomasi bo'lib, unda eramizdan avvalgi XI asrlardagi voqealar tasvirlangan va muallifi faylasuf Konfutsiy deb hisoblanadi. Bundan tashqari, hukmdorlar va yaqinlari nutqlari yozib olina boshlandi". "Bundan tashqari, unda ijtimoiy hayotning turli sohalari, madaniyat, fanga doir "Traktatlar" mavjud. Shuningdek, asarning "Jadvallar" qismida xronologiyaga oid ma'lumotlar berilgan. Sima syanning "Tarixiy yozuvlari" Xitoydagi va boshqa Uzoq Sharqdagi tarixiy tafakkur rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Yana bir xitoylik yirik tarixchi Ban Gu o'zining "Xan sulolasi tarixi" asarida faqat bitta sulola tarixini yoritgan edi. Shunga ko'ra, Ban Gu tarixshunoslikda yangi yo'nalish- "sulolalar tarixi" asoschisi bo'ldi".

Kishilarda jamoaviy xotirani shakllantirish hamda rivojlantirib borishda yuqoridagi manbalar muhim ahamiyat kasb etar ekan, albatta, bu sohada sharq alohida o'rin tutadi. Jumladan, "tarixning otasi" deya ulug'langan "Gerodot ellinlar xudolarining nomini va ko'p odatlarini,

yozuvni va ko'pgina bilimlarni qadimgi misrliklardan, finikiyaliklardan va boshqa xalqlardan olganini ta'kidlaydi. Platon, Demokrit va boshqalar Sharqqa borib, donishmandlar bilan hamsuhbat bo'lib, ulardan ilm o'rganishganini qayd etib o'tadi". Gerodotning mashhur "Tarix" kitobi bizgacha eng qadimgi tarixiy manba hisoblanadi. U o'z kitobida Kaspiy ortidagi vohalar, ularda yashagan massagetlar haqida yozadi. Gerodot birinchi bo'lib, Kaspiy dengizi nomini Kaspiy halqlari nomi bilan bog'liq ekani haqida fikr yuritadi. Mutafakkirning buyuk shaxs ekanligini uning quyidagi xolis so'zlaridan ham bilish mumkin: "Men o'zim eshitgan narsalarni hikoya qilyapman, ammo ularning hammasiga ishonishim shart emas. Ushbu xulosa yangi asarimga ham taaluqlidir".

Ijtimoiy xotira mavzusi XX asrning 80-yillardan boshlab o'rganila boshlangan bo'lsada bunda xotira tushunchasini tarix fanining kategoriyasi sifatida o'rganish o'ziga xos e'tirozlarni keltirib chiqardi. Nemis tadqiqotchilari Raynxart Kozellek va Aleyda Assmanlarni fikricha: "Tarix xotira emas. Tarix va xotira o'tmish bilan munosabatda bo'lish, bir-birini to'ldirish, bir-biriga ta'sir qilishning ikki shaklidir. Tarixiy bilimlar massasiga jon berish uchun bizga xotira kerak, tarix esa doimo siyosiy konyukturaga bo'ysunuvchi va hozirgi zamon talablari bilan belgilab qo'yilgan xotira konstruksiyalarini tanqidiy sinovdan o'tkazish uchun kerak". [11,336] Kozelek totalitar va demokratik jamiyatlarda xotirani shakllantirish mexanizmlarini o'rganar ekan, jamiyatda jamoaviy xotira mavjud bo'ladi degan xulosaga keladi. "Totalitar jamiyatlarda buni tarixiy xotirani shakllantiradigan va nazorat qiluvchi davlat amalga oshiradi. Demokratik jamiyatlarda "katta yettilik" deb ataluvchi bu qurilish uchun mas'ul bo'lib, Kozellek uni "7 katta P" deb ataydi. "Bular professorlar (Professorlar), ruhoniylar va pastorlar (Priester und Pfarrer), PR mutaxassislari (PR-Spezialisten), jurnalistlar (Presseleute), shoirlar (Poeten), siyosatchilar (Politiker)". [12,16]

Jamiyat ijtimoiy xotirasiga ta'sir etishing siyosiy usullar ham mavjud bo'lib, u hukmron qatlam manfaatlarini ifoda etadi. Yaqin tarimizdan ma'lumki jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etgan voqea va xodisalar mavjud xukmron sinf tomonidan talqin etilishiga qarab jamiyatda unga bo'lgan munosabat shakllanadi yoki o'zaradi. Bu ham ijtimoiy amneziyaniya keltirib chiqaruvchi omillardan biridir.

"Zamonaviy qarashlarga ko'ra doimiy ravishda o'zgartirilayotgan tarix tobora qo'shma korxonaga o'xshab bormoqda: mening o'tmishim siznikiga o'xshaydi, bu siz va biz umumiy bo'lganimiz uchungina emas, balki merosni ular umumiy holda o'zgartirganlari uchun. Tarixni tinimsiz qayta ko'rib chiqish shunga olib keladi bu esa, bizga ajdodlarimizning his-tuyg'ularidan tobora uzoqroq va kamroq tushunishga olib keladi." [13,547]

Mashhur tarixchi Mark Ferro turli mamlakatlarning tarix darsliklarini tahlil qilar ekan shunday xulosaga keladi: "mamlakatlar o'z tarixlarini yoritishda ko'pincha milliy manfaatlarini

hisobga oladilar shuning uchun tarixiy voqelikni butunlay boshqacha tarzda taqdim etilishida ijtimoiy xotira talab va taklif qonuniga bo'ysunadi: o'tgan voqea xotirasi yo'qolib qolmasligi, "o'tkazish va almashish" jarayonida saqlanib qolishi uchun unga talab bo'lishi kerak. Bunday vaziyatda ko'p narsa jamiyatning bugungi kunda tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan voqealarni aynan nimani qabul qilishiga bog'liq. "Odamlarning o'tmishni eslab qolishlari va uni unutishlari" ularning ongsiz mafkurasining asosiy elementlaridan biridir". [14,305] Darhaqiqat tarixchilar o'tmish haqidagi bilimlarimizni boyishida muhim rol o'ynaydilar. Tarixni qayta yozish uni mavjud xokimiyat manfaatlariga moslash jamiyatning ayrim guruxlari ongida ijtimoiy amneziyani keltirib chiqaradi va chiqarmoqda.

Tarix va ijtimoiy xotiraning o'zaro ta'siri shundan ibrat bo'ladi: birinchidan tarix mavjud ijtimoiy muhitda yozilishi bilan o'zining siyosiy ifodasini ko'rsatadi; ikkinchidan, tarixchi jamiyat istagidagi tarixni ochib berishga harakat qilib bu bilan real tarixiy vaziyatlarni chetlab o'tadi; uchinchidan, yozilgan va jamiyatga realizatsiya qilinayotgan tarix jamoaviy xotirani shakllantiradi; to'rtinchidan, jamoaviy xotirada shakllangan tarix ijtimoiy xotirada aks etadi va ijtimoiylashib jamiyatning har bir bo'g'inini qamrab oladi. Shuning uchun ham ijtimoiy xotira hukmron mafkura yoki g'oyaning mahsuli sifatida tushunilishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, ijtimoiy xotira faoliyatining o'zi uning mavjudligining shunday shakllarida amalga oshiriladi: "afsonalar va arxetiplarda yashiringan jamiyatning yashirin muhim xususiyatlarini o'z ichiga olib jamoaviy o'ziga xoslikni izlayotgan shaxsga yordam berish, jamiyatning omon qolishi tajribasini saqlab qolishdir".

Tarixiy bilimlar muayyan ijtimoiy muhitda, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, falsafiy, ijtimoiy tafakkur taraqqiyoti bilan ajralib turadigan madaniyatning muayyan turida shakllanib tarixiy tadqiqotlarning sub'ektiv tabiati odatda tan olinadi, chunki tarixchi nafaqat faktlarni takrorlaydi, balki ularni tushuntiradi. "...asrlar davomida shakllangan falsafaga zid ravishda "har xil fikrlash" zarurligiga va odam o'zini, dunyoni va uning joyini idrok etish usulini tubdan o'zgartirishga alohida e'tibor qaratadi. U chiqish yo'lini bilmaydi va u tavsifa etadigan yagona narsa bu "kutishga tayyorgarlikdir", xolos"

"Tarix fani ijtimoiy taraqqiyot va o'tmishga oid har hil voqea-hodisalarning izchil rivojlanishi, ularning qachon, qaerda, qanday holatda yuz berganligi hamda insoniyatning paydo bo'lishi, tadrijiy evolyusion takomil jarayoni va boshqalarni o'rganadi". Tarix fani insoniyatning ibtidosi, evolyusiyasi, rivojlanish tendensiyalarini o'rganish bilan bir qatorda o'tmish haqidagi bilimlarni individ ongida mustahkamlash orqali uning jamoaviy xotirasini shakllantiradi. Shu tariqa shaxsda tarixiy ongning ichki strukturaviy komponentlari paydo bo'ladi.

Tarix va jamoaviy xotira o'rtasidagi farq ularning xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi. Tarix o'z oldida o'tmish jarayonlarini har tomonlama ob'ektiv tasvirlash, siyosatdan xoli holda

tavsiflashga intilsa, Jamoviy xotira o'tmish hodisalarini ma'lum bir gurux, millat yoki jamiyat manfaatlariga bog'lab o'sha qatlamlarga xos qadriyat va meros shaklini ifoda etadi. Ammo bu tarix va jamoaviy xotira qarama-qarshi degani emas. Jamoaviy xotira bugungi kun sharoitidan kelib chiqadi. Jamiyatimizda 2016 yildan ikkinchi xukumat davri boshlandi. Natijada jamoaviy xotirada tub burilish yuzaga keldi. Uning ijobiy jihatlari ko'p bo'lsada lekin, oldingi 25 yillik tarixni qoralash kompaniyasi jamiyat ijtimoiy xotirasida bo'linishni paydo qildi. O'zbekistonning 1991-2016 yillardagi birinchi boshqaruv milliy-tarixiy, madaniy-ma'rifiy tiklanish siyosatini olib borgan bo'lsa, 2016 yilda davlat tepasiga kelgan Prezident Shavkat Mirziyoev milliy yuksalish sari islohotlarni amalga oshira boshladi. Natijada, sovet davrida qatag'on qurboni bo'lgan va hozirgi kunga qadar oqlanmagan 173 nafar shaxsga nisbatan Oliy sudning Jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati apellyatsiya instansiyasining oqlov hukmi chiqarildi. Shu bilan birga, G'alaba bog'ini barpo etilishi, milliy qaxramonlar monumetlarini joylarga o'rnatilishi, tarixiy obidalarni tiklanishi shular jumlasidandir. Bu kabi islohotlar ijtimoiy xotirani mustahkamlashda muhim o'rin tutib kishilarda kommunakativ tarzda rivojlanishini ta'minlaydi.

Xulosa. Yan Assmann ijtimoiy xotirani "kommunikativ xotira" [15,109-118] tushunchasi bilan ifodalab kundalik muloqotga asoslanishi va og'zaki madaniyatdagi almashinuvlarga yoki og'zaki tarix orqali to'planishini ta'kidlaydi. Shuningdek u jamoaviy xotiraning kichik shakli sifatida tarixiy yozuvlar va moddiy yodgorliklar misol qilib keltiradi. Sobiq ittifoqda respublikalarida o'qitilgan ijtimoiy gumanitar fanlar darsliklari yagona kommunistik mafkura g'oyalariga asoslangan edi. "Sovetlar saltanati parchalanishi bilan uning soxtakorlikka, utopik dunyoqarashga moslashgan g'ayriilmiy tarix va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlari o'z-o'zidan zavol topdi, natijada bu fanlarda ham, ularning namoyondalari ham butun jamiyatimizda ham g'oyaviy-nazariy, mafkuraviy falsafiy parokandalik, metodologik ilmiy-uslubiy bo'shliq paydo bo'ldi." [16,140] Shu singari bo'shliqlarni to'ldirish, xalq ma'naviyatini o'stirish va yanada rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida qaraldi. Bu muammolar dastlabki davrda oliy, o'rta va o'rta maxsus ta'lim tizimlarida ham yuzaga keldi. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimini tubdan o'zgartirishga ehtiyoj katta edi. Shu sababdan istiqlolning dastlabki yillaridan xalq ta'limi tizimini isloh qilishga kirishildi. Bir qator ilm dargohlarini maqomi o'zgartirildi, zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash ishlari olib borildi. Mustaqillik milliy qahramonlar, tarixiy ideal, jasorat na'munalari bo'lmish o'tmish ajdodlarimiz pok nomi va sha'ni to'liq tikladi. Shu bilan biga, "maxalliy madaniyatlarning shakllanishi va ularning institutsional tarmog'ini ishlab shiqish jarayoni zamonaviy davlat konsepsiyasining tug'ilishi bilan paralel ravishda rivojlandi".[17,209]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Фалсафа қомусий луғат. Тошкент: Шарқ, 2004. –Б.147.

2. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь. Москва: Издательство АСТ, 2004. –С.395. (511)
3. Weiner, Guy. Remembering the Year of the French: Irish Folk History and Social Memory. University of Wisconsin Press. 2007. pp.5-14.
4. Фукидид. Истории Пелопоннесской войны. Москва: АСТ, 2022. 716 с.
5. Фукидид. История. Москва: Азбука, 2021. – С. 324. (800)
6. Тўлепберган Қаипбергенов. Қорақалпоқ достони: уч жилдлик; 3-жилд: Гумрохлар. Тошкент: Шарқ, 1999. –Б. 475. (480)
7. Баходиров Р. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмий ва илмлар таснифи тарихидан.- Тошкент: Ўзбекистон, 1995.-Б.14-18.
8. Беруний А. Памятники мишувних поколений (Перовод и примечания М.А.Салье)/ Беруний А. Избранные произведения.Том 1. – Тошкент: Фан, 1957.-С.11-12.
9. Халдун Ибн. Введение // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока IX-XIV вв.-М.,1961.-С.559.
10. Трубина Е. Г. Память коллективная. Современный Философский словарь / Под общ. ред. В. Е. Кемерова. – Москва: Панпринт, 1998. - С. 1064.
11. Грибан И. В. Историческая память как исследовательская проблема: анализ современных подходов. Бюллетень науки и практики. 2016, №1. –С. 336.
12. Kollingvud R. Dzh. Ideya istorii. Avtobiografiya. Moscow, 1980, p. 16. (485)
13. Лоуэнталь Д. Прошлое — чужая страна. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2004. –С. 547. (624)
14. Марк Ферро. Как рассказывают историю детям в разных странах мираю Москва: Высшая школа, 1992.-С. 305. (310)
15. Assmann, Jan (2008). A. Erll & A. Nünning (ed.). "Communicative and cultural memory". Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook: 109–118.
16. Холбоев С., Тарих фанининг методологик асослари ва тамойиллари масаласи (И.Каримов асарлари мисолида). Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. 2004. № 1, -Б. 140.
17. Istvan Monok. Identite culturelle, identitenationale: Les bibliotheques institutionnelles en hongrie et en transylvanie au XVIII esiecle. Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca: Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi. Parma: Museo Bodoniano, 2013. - p 209. (243)